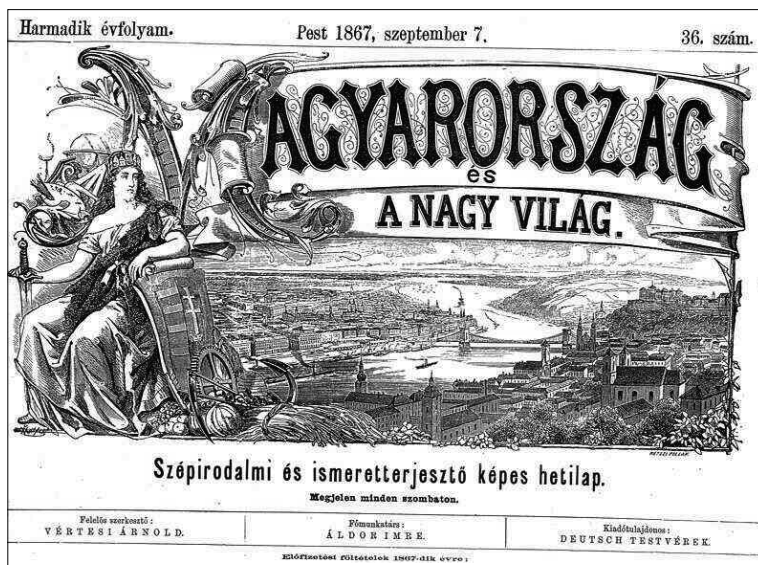


VILÁGKIÁLLÍTÁSOK PAPIRON: A KÉPES CSALÁDI HETILAPOK

1865 szeptember végén a Deutsch-testvérek, mint kiadó-laptulajdonos megszüntette *Az Ország Tükre* című képes lapját, és egyúttal megindította a *Magyarország és a Nagy Világ* című képes családi lapot.¹ A címváltozásnak szimbolikus jelentést tulajdoníthatunk: átfogalmazódott a célkitűzés. Az 1860-as évek közepéig tovább élt a reformkori program, amelyben első helyen állt a haza és népének megismerése – ezentúl nem önmagában az országot, Magyarországot kívánja tükröztetni, hanem népének életét, életformáját, kultúráját, civilizációs eredményeit, híres embereinek tetteit a „Nagy Világ” tükreben szándékozik bemutatni. Tehát a fő kérdés ettől kezdve úgy szól: hol tartunk a világgal összehasonlítva önmagunkat, eredményeinket? Hol van a helyünk a világban?

Ez a címtípus eddig ismeretlen volt – és nem ismert sem a mintaképlül szolgáló német, francia és angol sajtóban, sem a Habsburg-országokban² – viszont ekkortól, az 1860-as évek közepétől, egymást követték az efféle magyar családi képeslap címei: *Hazánk s a Külföld* (1864–1872), *Magyarország és a Nagy Világ* (1865–1884), *Ország-Világ* (1879–1938), és az összehasonlítás didaktikus szempontját ábrázolják képes fejlécek is. (1–2. kép)

Érthető ez a változás úgy, hogy megnőtt, hangsúlyozottá vált saját öntudatunk számára a világ szerepe? Igen, de a világ eseményei és szereplői nem önmagukban számíthattak a



1. kép. A Magyarország
és a Nagy Világ fejléce,
1867-ben

magyar olvasó érdeklődésére, nem a tudomány és a technika naponta jelentkező újdonságai, nem az emberiség új eredményei és perspektívái izgatták, hanem az, hogy számukra mit mondanak mindezek, mennyire lehet felmutatni bennük saját értékeiket és eredményeiket, hogyan erősítik vagy gyengítik nemzeti öntudatukat és „honszeretetüket”.

Nem nagy talány, hogy miért éppen ekkor történt a nézőpontváltás. *A Magyarország és a Nagy Világ* megjelenését alig tíz nappal előzte meg az uralkodói döntés az országgyűlés összehívásáról és a négy évvel korábbi politikai megszorító intézkedés visszavonásáról, vagyis ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy küszöbön áll a kiegyezés. Ez Magyarországról nézve azt is jelentette, hogy több mint másfél évtizedes nem csak elnyomás, de a világtól való elzárás után országgént kiléphet a nemzetközi színtérre. Tényezővé válhat, megmutathatja önmagát, eredményeit, teljesítményeit, és mindazt, ami öntudatát adja, és amire büszke.

Természetesen ez nem egyik pillanatról a másikra született elhatározás volt, és nem is csak egyedül a Habsburg birodalmon belüli helyzetünk megváltozása váltotta ki. A nemzeti tragédia miatt hajlamosak vagyunk meglepedezni arról, hogy az 1850–60-as években mekkorát fejlődött Magyarországon az infrastruktúra, a vasúthálózat, a távíróhálózat, mennyivel többen utaztak külföldre és publikálták tapasztalataikat, és mennyire megváltoztak a hírlapok, amelyek nem írhattak a nemzeti sérelmekről és a függetlenségi törekvésekről, viszont annál inkább mindenről, ami nem magyar, vagyis a külföldről, a világról. A hatvanas évek közepére kinyílt a magyar láthatár, és még a nemzeti függetlenségi törekvések hangadói is Európában, más nemzetekkel versengve, de egyenrangúan képzeltek el Magyarország jövőjét. A képes családi lapok erre a várakozó és optimista közérzületre rezonáltak, ezt sugározták a nyolcvanas évekig, illetve csökkenő hittel még egészen a századfordulóig.

A 19. század második felében nemcsak Magyarország viszonyai változtak meg, hanem Európáé is átalakult, megváltozott a világ szellemi és civilizációs légköre, mindaz, amiről információt lehetett szerezni itthon is. A hírlapok híryanagának jelentős része a tudományos-technikai forradalom újabb és újabb vívmányairól tudósított. A világkiállítások a sikeres, alkotó és optimista új világ eredményeit tárták a világ szeme elé. Az 1862-ben Londonban megrendezett világkiállításon már Magyarország is jelen volt, itthon pedig könyvek, újságcikkek, cikksorozatok ismertették meg a magyar olvasókkal a világkiállítást és benne saját helyünket.³ Az „enciklopédiai hetilapok” – amint a *Vasárnapi Újság* és az egész képes családi hetilap típus – tulajdonképpen ugyanazt kívánták nyújtani az olvasóiknak heti rendszerességgel, mint amit kiállítás formájában, a maguk tárgyi valóságában a világkiállítások mutattak be látogatóiknak. „...Egybe van gyűjtve a földgömb minden országából minden ipari s művészeti termék, melyek különböző égaljak, országok, nemzetek, törzsek, fajok különböző fejlődöttségi fokát, melyen ma állnak, kitüntetik, jellemzik. (...) Tartalmát pedig az egész emberiség természeti leírása, művészetének, életének története, azonkívül a növény-, ásvány- s állatvilág gyűjteménye képezi, tehát és főleg az ember, amint volt és van.”⁴ Ez a bemutatás lehetne bármelyik enciklopédiai hetilapunk programja is, holott az 1862-es londoni világkiállításról beszámoló tárcacikk részlete.

Az „enciklopédikus” tartalmú képes családi hetilapok programjának érvényesülését nehéz lenne mérni, legfeljebb megközelítőleg lehet megbecsülni. A *Vasárnapi Újság* évente kb. 200 képet közölt az 1860-as évek közepén, a populárisabb *Képes Családi Lapok* első hat évfolyamában (1879–1884) évi átlagban megközelítőleg szintén 200 képet,⁵ a *Magyarország és a Nagy Világ* indulásakor rendkívül sokat, 600-at tervezett.⁶ A későbbi évtizedekben

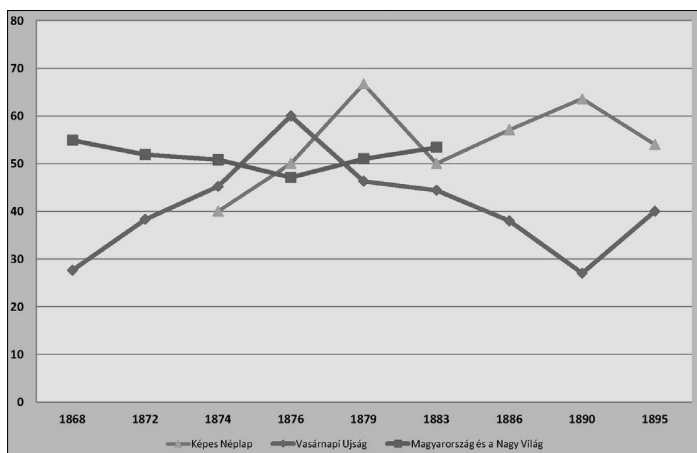


2. kép. A Magyarország és a Nagy Világ fejléce az 1870-es években

növekedett a képek száma; a *Vasárnapi Ujság* 1890-ben már több mint 430 képet publikált. Nehezebb biztos állításokat tenni a képek eredetére nézve. Az útleírások, a „népisme”, a híres városokat, műemlékeket és háborús eseményeket, a merényleteket, természeti katasztrófákat bemutató képekről könnyen felismerhető külföldi eredetük, de még a *Vasárnapi Ujság* tartalomjegyzéke is csak az arcképek és a „táj- és útiképek” esetében különítette el a hazai képeket és a külföldieket (a „népviseletek, genreképek” esetében már csak néhány évig). Az összes lap képanyagának jelentős részét kitevő, elsősorban szépirodalmi írásokat kísérő, de időnként csak ürkitöltő szerepű illusztrációk eredete viszont alig kideríthető, sőt besorolásukat még bonyolította, hogy olykor néhány év távlatában ismételt előfordultak. A *Borsszem Jankó* például úgy dicsérte az *Ország-Világ* illusztrációit, hogy „...a gondos nyomás által válnak ki...bár jó részt régi ismerőseink”.⁷

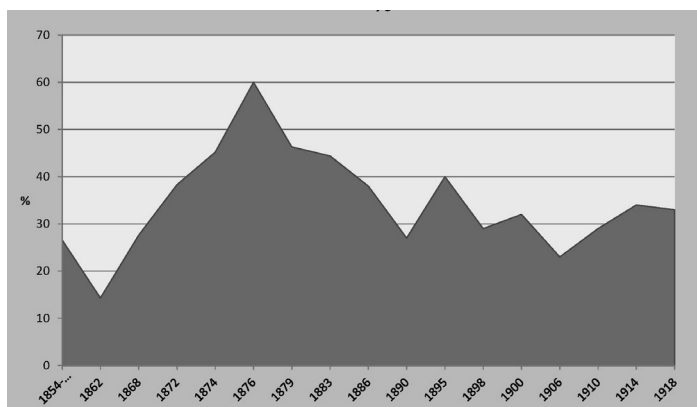
Képes családi lapjaink illusztrációinak jelentős része ízlésvilágukat tekintve ugyan a német családi lapok, a *Gartenlaube* és társai típusához köthetőek, de hogy valóban onnan is származtak-e vagy a magyar kiadó megrendelésére itthon készültek, legtöbbször nem eldönthető. Ezek egy idő után már hazai képeknek tűnhettek, holott eredetileg átvételek, utánmetszések voltak.

A kiadók költségtakarékosság céljából nem csak sűrűn használták fel újra és újra kliséiket, dúcaikat, hanem a klisékölcsonzással is takarékosan bántak. A *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjének, Nagy Miklósnak a kiadó-laptulajdonos Franklin-Társulattal kötött szerződéseiben éves kalkulált összeg szerepelt a képek elkészíttetésére, részben eredeti rajzokéra, részben „klisé-vételre”. A szerkesztői keretből megrendelt klisék a Franklin-Társulat tulajdonába kerültek, és az 1891. évi szerződés szerint Nagy Miklós köteles volt meghatározott mennyiséget felhasználni a készletből.⁸ Amint a kiadók klisékészlete folyamatosan növekedett, úgy kellett egyre többet újra és újra felhasználni belőlük.⁹ A magyar sajtó, pontosabban kiadóinak képhasználatát részletesen áttekintette Révész Emese a reformkorra és az abszolutizmus korára vonatkozóan,¹⁰ rávilágítva arra a kényes egyensúlyra, amely a kiadói érdek, illetve a



3. kép. A külföldi személyeket bemutató portrék az összes portré százalékában, 1868–1895

△ Képes Néplap
 □ Magyarország és a Nagyvilág
 ◇ Vasárnapi Ujság



4. kép. A Vasárnapi Ujság külföldi életrajzai, 1854–1918

hazaiztárgyú képeket elváró olvasói igény között fennállt. Ez az arány a *Vasárnapi Ujság* esetében azt jelentette, hogy a teljes képanyag mintegy egyharmada volt külföldi eredetű.¹¹

A külföldi képátvételek módszerei a kiegyezés után sem változtak, sőt sokkal általánosabbak lettek az illegális megoldások. A lapok előfizetési felhívásaikban, olvasóik csábításában ugyan rendre megemlítették, hogy „a legjobb intézetekből” veszik a külföldi képeket,¹² csakhogy egészen az első világháborúig Magyarországon nem volt nyilvántartott képszolgálat, és a hírirodák kínálatában sem szerepelt a képanyag közvetítése. Ebből is egyértelmű, hogy a nagy kiadó-nyomdák egyedi kapcsolata mellett a szerkesztőségek által előfizetett külföldi képeslapok¹³ illusztrációinak átlopása jelentette a képbeszerzések fő formáját – ami a magyar nyelv szeparáltsága miatt nem járt túlságosan nagy leleplezési veszéllyel, annál is kevésbé, mert azok a nagy berlini és bécsi hirdetési irodák (Rudolf Mosse, M. Dukes, Julius Leopold, Heinrich Schalek), amelyek a magyar lapokat is hirdették, képes családi lapjainkat nem vették fel. Majd csak a *Tolnai Világlapja* lett az első, amelynek adatai és hirdetései megjelentek bennük.¹⁴ Az illegális képátvételek általánossá válását követően megjelent illegális mivoltuk tudata is. Az Iparkamara már 1870–75. évi jelentésében kiemelte, hogy „Jogtalan eltulajdonításnak tekinthető az is, mikor némely képes lap lemásoltat valamely fényképet, kiadja és aláírja, hogy »természet után rajzolta X. Y.«.”¹⁵ 1884. július 1-től kezdve ugyan az életbelépő szerzői jogi

törvény kötelezően előírta a lapok számára is a kép vagy fénykép szerzőjének feltüntetését,¹⁶ ez azonban nem következett be, sőt a gyaníthatóan külföldi eredetű képek esetében ritkán szerepelt bármilyen forrásmegjelölés. Ezt az eljárást megkönnyítette, hogy maguk a külföldi nagy képeslapok is rendszertelenül tüntették fel képeik szerzőit.¹⁷ A képlópás gyakorlatának a beismerését jelentette az, amikor éppen a szerzői jogi törvény életbelépésével indokolta a Légrády-Testvérek kiadóvállalat, hogy megszünteti a *Magyarország és a Nagy Világ* kiadását – azét a képeslapét, amely „képanyaga nagy részét a leipzig-i Illustrierte Zeitungból... és a párisi L’Illustrationból...”, majd 1873-tól a londoni Graphicból...vette át”¹⁸ –, miután attól félt, hogy a legális képvásárlás annyira megdrágítja a lapkiadást, hogy az ráfizetéshez vezet.¹⁹ A többi lap nem így reagált – és láthatóan az addigi gyakorlatán sem változtatott. Nincs nyoma annak, hogy bárki is megkísérelte volna e törvény előírásainak számonkérését tőlük, holott Magyarország az Ausztriával kötött kölcsönös szerzői jogi megállapodás, majd az osztrák császárság nemzetközi megállapodásainak becikkelyezése²⁰ révén ténylegesen csatlakozott az 1886-ban megszületett első nemzetközi szerzői jogi egyezményhez, a Berni Conventióhoz.

A képek eredetének bizonytalanságai ellenére is volt e lapok nagy részének olyan képes cikkfajtája, amelyből következtetéseket vonhatunk le a külföldi képanyag arányaira és annak változására. A portrérovatok arra szolgáltak, hogy bemutassák azokat a többnyire kortársakat, akik tudományos, művészeti, politikai, katonai téren, vagy bármilyen társadalmi tevékenységük miatt közismertté váltak. Ennek a jelentős rovatfajtának a képeit egyértelműen el lehet különíteni hazai, illetve külföldi hovatartozásuk szerint. (3–4. kép) Az arányokat azonban nem feltétlenül a szerkesztői koncepció alakította ki, amit világosan bizonyít a képes lapok területén 1900-ig abszolút elsőséget élvező Franklin-Társulat példája. Ennek kiadványai voltak az értelmiségi családokra számító *Vasárnapi Ujság* és egy kevésbé művelt réteget megcélzó *Képes Néplap* is. Valószínű, hogy a kiadó együttműködésre készítette egyes lapjainak szerkesztőit, ami a nyolcvanas évek közepéig abban nyilvánult meg – legalábbis a portrék felhasználása területén –, hogy előbb, mintegy évtizedes késéssel követte a *Képes Néplap* a magasabb színvonalú *Vasárnapi Ujság* mintáját (ami összefügghetett olvasóközönségének kulturálódásával, igényeinek megerősödésével), majd ezt követően a két lap portréinak mennyiségi változása egymás tükörképévé alakult át: amikor a *Vasárnapi Ujság*éi csökkentek, a *Képes Néplap*éi gyarapodtak, és viszont. Erre a jelenségre kézenfekvő magyarázat a kiadói racionalitás, amely meglevő kliséinek felhasználását szüntelen körforgalomban kívánta biztosítani. Egy kiadó összes lapja adott mennyiségű kliséen osztozott, különböző arányban: ha az egyik többet használt fel, a másik kevesebbet publikálhatott. Ha ez a feltevés igaz, akkor óvatosan lehet csak tartalmi megfontolásokat, szerkesztői koncepciót tulajdonítani általában a képek megjelentetésének és mennyiségi elosztásának.

Ha a *Vasárnapi Ujság* több mint hatvan éves pályafutása során megjelent életrajzainak ívét nézzük, ez összevág sok máshonnan ismert jellel: a magyar közélet egy jelentős részének az 1870-es évek második felétől csökkenő érdeklődésével a világ iránt, befelé fordulásával. Azonban mielőtt túlzottan közvetlen összeköttetést feltételezünk a képes családi hetilapok átalakuló és szépirodalmiassá vált tartalmának következményei és a politikai, ideológiai magatartásformák között, nem felejtkezhetünk el arról, hogy a századfordulón megindult és a korábbi képeslapok elterjedtségét hatványozottan meghaladó sikert aratott a merőben új filozófiájú és kiállítású, amerikaias tömegmagazin, a világ felé fordulást már a címében hordozó *Tolnai Világlapja*. A laptípust kitaláló és megteremtő Tolnai Simon már nem egy

nemzeti-társadalmi-irodalmi program megvalósításához alkalmazott egy lapfajtát, hanem könyvügynökként szerzett tapasztalatai alapján egy addig ki nem elégített igény számára teremtett új lapot.²¹ A Tolnai Világlapja az „ország tükre” helyett az „események tükre” kívánt lenni, történjenek azok bárhol, akár itthon, akár valahol a világban.

JEGYZETEK

1. Eddigi előfizetőinkhez. *Ország Tükre* 1865. szeptember 28. 39. sz. 448.
2. V.ö.: *Lipták Dorottya* 2002.
3. Farkas 2012, 140–145.
4. *Kecskeméthy 1862. 1.*
5. *Képes Családi Lapok* 1883/84. VI. évf. 2. sz. 32. Az 1870-es évek közepén az Athenaeum Rt. Rosenberg (Révai) Leótól négy illusztrált lapját vette meg, s ezeknek összesen 1500 fametszete volt. [*Tápai-] Szabó* 1918, 43.
6. Előfizetési felhívás. *Magyarország és a Nagy Világ* 1865. október 1. I. évf. 1. sz. 16.
7. *Borsszem Jankó* 1880. március 28. 10.
8. Nagy Miklós szerződesei a Franklin-Társulattal: 1886. szeptember 17, 1891. október 24, 1894. november 11. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 2. 1197.
9. A Franklin-Társulat megalakulásakor 1873-ban 12 000 kliséét vett át Heckenasttól. (*Lipták* 2012, 99, 58. jegyzet) A *Tolnai Világlapja* „...saját archívumában több mint 100 ezer fotót őriztek” (ami persze gyaníthatóan már az 1920–30-as évekre vonatkozik): *Ritter Aladár* 1987, 107.
10. *Révész* 2009, 409-436.; *Révész* 2012.
11. *Révész* 2012a, 241.
12. Előfizetési felhívás. *Magyarország és a Nagy Világ* 1865. október 1. I. évf. 1. sz. 16.; Még a *Tolnai Világlapja* is vásárol „bel- és külföldi képszolgáltatokból” (*Ritter* 1987, 107.)
13. A külföldi lapok előfizetésére meghatározott összeget kapott a kiadótól a szerkesztő, de ezen belül ő maga döntötte el, hogy mely lapokat rendel meg. V. ö. Nagy Miklós szerződése a Franklin-Társulattal, 1894. november 11. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 2. 1197.
14. Azt is csak 1910 utáni katalógusaikba.
15. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1877, 395.
16. 1884:XVI. tc. A szerzői jogról. Sokszorosított kép esetében az első megjelenéstől számított 5 évig terjed a jogi védelem. Ez alá tartoznak „a külföldieknek azon művei, a melyek belföldi kiadónál jelentek meg.” (79.§ a)
17. V.ö. *History as Hot News 1865–1897.*
18. *Lakatos* 1979, 1253.
19. „...irodalmi viszonyaink közt külföldi írók dolgozatai s külföldi lapok rajzainak felhasználása nélkül ily eddigelé is tetemes áldozatokkal fenntartott vállalatot kellő színvonalon csak oly nagymérvű költekezéssel folytathatnánk, mely költekezés egyáltalán nem állana arányban a hasonló hazai vállalatok közönségének számával, eltekintve attól, hogy rajzok dolgában kizárólag hazai erőkre utalva annyit és oly jót – sajnos, de igaz – nem is adhatnánk...” *Magyarország és a Nagy Világ* 1884. június 29. 26. sz. 415.
20. 1887:IX. tc. A szerzői joggal összefüggő kiadói ügyleteket a kereskedelmi törvény, az 1875:XXXVII. tc. 515–533 §-ai szabályozták. V.ö. bővebben: *1884–1886. évi törvények*, 47. p. 1. lj.
21. *Rapcsányi* 1988.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1884–1886. évi törvénycikkek. Magyar törvénytar. Budapest, Franklin Társulat, 1897.
- A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1877.*
- A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... a budapesti kamarai kerület kézmű és gyáriparáról az 1870–1875-iki években. Budapest, 1877.
- Farkas 2012.
- Farkas Zsuzsa: A kultúra tövébe fészkelte ország. A világiállításokon bemutatott magyar művek kortárs értékelése, 1851–1878. *Aetas* 27. évf., 1. sz. 136–158.
- Heckenast 2012.
- Heckenast Gusztáv: A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó (1811–1878). Szerk.: Lipták Dorottya. Budapest, – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola
- History as Hot News 1865–1897.*
- History as Hot News 1865–1897. The Late Nineteenth Century World as seen through the eyes of The Illustrated London News and The Graphic. Compiled by Leonard de Vries, Ilonka van Amstel. London, John Murray, 1973.
- Kecskeméthy Aurél 1862.*
- Kecskeméthy Aurél: Nyugati levelek. III. *Sürgöny* II. évf. 226. sz., október 2.
- Lakatos 1979.
- Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. [A PIM bibliográfiai füzetek, *Magyar Színház – Napkelet.*] Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1979.
- Lipták 2002.
- Lipták Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Lipták 2012
- Lipták Dorottya: Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáivé az egyéni vállalatától a részvénytársaságig. In: *Heckenast 2012*, 43–100.
- Rapcsányi 1988*
- Tolnai világa. In: Tolnai Világlapja 1901–1944. Negyvennégy évfolyam egy kötetben. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta *Rapcsányi László*. 2. kiad. Budapest, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó, 1988. (oldalszámozás nélkül)
- Révész 2009.
- Révész Emese: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján. *Magyar Könyvszemle* 125. évf. 4. sz. 409–436.
- Révész 2012
- Révész Emese: Az Ország Tükre. A képes sajtó Magyarországon 1780–1880. Budapest, BTM-OSZK
- Révész 2012a.
- Révész Emese: „Külső csinjának emelésére sem kímélém a költséget.” Heckenast Gusztáv illusztrált kiadványai. In: *Heckenast 2012*, 219–250.
- Ritter 1987
- Ritter Aladár: A Tolnai-jelenség. *Jel-kép* 1987. 2. sz. 105–115.
- [Tápai-]Szabó 1918.
- [Tápai-]Szabó László: Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Budapest, 1918.

GÉZA BUZINKAY

*“HUNGARY AND THE WIDE WORLD”:
THE IMAGE OF THE WORLD AS PRESENTED BY HUNGARIAN FAMILY MAGAZINES*

ABSTRACT

In September 1865 the publishers and proprietors of the paper the Deutsch brothers stopped their pictorial magazine *Az Ország Tüköre* [mirror of the country] and launched an illustrated family paper, *Magyarország és a Nagy Világ* [Hungary and the wide world]. The title change is highly indicative: the paper group aimed to show the place of Hungary in the global context up to the end of the century. The overriding question of the presentation is to explore the extent to which illustrated family papers were concerned with the world, how wide their horizon was and how this was reflected in their visual materials.

buzinkay.g@t-online.hu